İkinci Klasik Dönem

SAFEVÎ ŞÎASI'NDA SÛFÎ-FAKİH MÜCADELESİ

Halil Işılak

İSAM yayınları

Safevî Şîası bünyesinde sûfî gelenek ile fukaha zümresi arasında yaşanan gerilim, klasik Şiî kaynaklarda nadiren doğrudan ifade edilse de, 17. yüzyıl metinlerinde belirgin bir polemik diliyle gün yüzüne çıkmıştır. Bu çalışma Gazzâlî, İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ gibi Sünnî sûfî figürler üzerinden yürütülen tartışmaları merkeze alarak Şiî fakihlerin bu isimlere yazdığı reddiyelerin ardındaki esas niyetleri tahlil ederken, Şiî sûfilerin fikrî pozisyonlarını da ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır.

Kitapta, Şiî sûfiliğin Sünnî tasavvuf mirasını Şiîlik çatısı altında nasıl dönüştürdüğü ve meşrulaştırdığı, karşıt cephedeki fakihlerin ise bu girişimleri neden "tahrif" olarak gördüğü açıklıkla analiz edilmektedir. *Takıyye*, *bâtınîlik*, *marifet* ve *imamet* gibi temel kavramlar ekseninde şekillenen bu mücadele, yalnızca doktrinel bir ayrışma değil, aynı zamanda dönemin dinî otoritesine ve sosyal meşruiyet alanlarına dair önemli ipuçları da sunmaktadır.

Elinizdeki eser, klasik kaynakların ötesine geçerek tasavvuf-fıkıh ilişkisini Şiî zemin üzerinde disiplinlerarası bir bakışla sorgulamak isteyen araştırmacılar için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır.

ISBN 978-625-428-750-3

SAFEVÎ ŞÎASI'NDA SÛFÎ-FAKİH MÜCADELESİ

Halil Işılak

Halil Işılak, Arş.Gör.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2005). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Irak'ta Merci-i Taklid Kurumu" adlı teziyle yüksek lisansını (2015), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Safevîler Dönemi İmâmiyye Şîası'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar" adlı araştırmasıyla doktorasını (2022) tamamladı. Halen Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Yayın No. 1529
İSAM Yayınları 273
İlmî Araştırmalar Dizisi 109

© Her hakkı mahfuzdur.

SAFEVÎ ŞÎASI'NDA SÛFÎ-FAKİH MÜCADELESİ

Halil Işılak

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın hazırlık Binazir Haşimzade
İmla İnayet Bebek
Bibliyografya Merve Yılmaz
Tasarım Ender Boztürk (iç), Hasan Hüseyin Can (kapak)

Bu eser
TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
İkinci Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayınlanmıştır.

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 17.01.2025 tarihli
ve 2025/1 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Temmuz 2025
ISBN 978-625-428-750-3

Basım, Yayın ve Dağıtım
TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Işılak, Halil
Safevî Şîası'nda sûfî-fakih mücadelesi / Halil Işılak. İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2025.
623 s. ; 23,5 cm. ; resim (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 1529. İSAM Yayınları; 273. İlmî Araştırmalar Dizisi; 109)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-625-428-750-3

İçindekiler

Kısaltmalar **10**
Çeviri Yazı Tablosu **11**
Önsöz **13**

Giriş 19

Birinci Bölüm
TARİHSEL SÜREÇTE ŞÎA-TASAVVUF İLİŞKİSİNE DAİR TARTIŞMALAR 39

1. Şîa-Tasavvuf İlişkisine Dair Genel Yaklaşımlar **41**
2. İmâmiyye Mensupları Açısından Tarihî Süreçte Şiîler'in Tasavvufa Yaklaşımı **58**
   2.1. 11. (17.) Asrın Tasavvuf Muhaliflerine Göre Şiî Gelenekte Tasavvufa Yaklaşım **69**
   2.2. 11. (17.) Asrın Şiî Sûfîlerine Göre Şiî Gelenekte Tasavvufa Yaklaşım **83**

İkinci Bölüm
SAFEVÎLER DÖNEMİNDE TASAVVUF KARŞITLIĞININ FİKRÎ ZEMİNİ VE MUHATAPLARI 95

1. İmâmiyye Şîası ve Tasavvuf Geleneği İçin Yeni Bir Tarih İnşası **97**
   1.1. Sünnîler'in İmâmiyye Şîası'nın Köksüz Bir Mezhep Olduğuna Dair İddiaları **97**
      1.1.1. Mîrzâ Mahdûm'un İmâmiyye Şîası'nın Kökenine Dair İddiaları **101**

1.1.2. Köken İddialarına Şiîler'in İtirazları ve Tasavvuf Tarihinin Şiîlik Temelinde Yeniden İnşası **104**
1.2. Şiî Tarih İnşasının Fiiliyattaki Yansımaları: Gazzâlî'nin Fikrî Mirasının Şiîleştirilmesi **113**
1.2.1. Gazzâlî'nin Eserlerinin Şiîleştirilmesine Dair İlk Girişimler **120**
a. *İḥyā'*yı Sünnîlik'ten Arındırma Yoluyla Şiîleştirme: *Lubābu'l-İḥyā'* **120**
b. *İḥyā'*nın Şiîleştirilmesinde Gizli Kalmış Bir Metin: Molla Sadrâ, *Kesru Eṣnāmi'l-Cāhiliyye* **124**
1.2.2. *İḥyā'*nın Şiîleştirilmesine Dair Siyasî Talep **129**
1.2.3. Eserlerin Bütün Olarak Şiîleştirilmesi **134**
a. *İḥyā'* ve *el-Munḳız* **134**
b. *Mişkātu'l-Envār* **139**
c. *el-Erbaʿīn fī Uṣūli'd-Dīn* **142**
d. *Kimyā-yı Saʿādet* **147**
e. *İḥyā'*nın "Ẕemmu'd-Dunyā" Kitâbı **148**
f. *Naṣīḥatu'l-Mulūk* **150**

Üçüncü Bölüm
TASAVVUF KARŞITLARININ HEDEFİNDEKİ ŞİÎ SÛFÎLER 153

1. Şiî İlmiye Geleneğine Mensup Sûfî Şahsiyetler **157**
1.1. Züht Temelli Tasavvuf Anlayışının Temsilcileri **161**
1.1.1. Şehîd-i Sânî ve Şeyh İzzeddin Hüseyin b. Abdüssamed **161**
1.1.2. Şeyh Bahâî **164**
1.1.3. Muhammed Takī el-Meclisî **174**
1.2. Nazarî/Felsefî Tasavvuf Çizgisi **180**
1.2.1. Molla Sadrâ **185**
1.2.2. Feyz-i Kâşânî **189**
1.2.3. Hasan-ı Geylânî **200**
2. Kurumsal Şiî Tarikatlar **202**
2.1. Nûrbahşiyye Temsilcileri **209**
2.2. Zehebiyye Temsilcileri **230**
3. Kalenderî-meşrep Dervişler **239**

4. Gâlî Fikirlere Sahip Şiî Sûfîler **246**

Dördüncü Bölüm
TASAVVUF KARŞITLIĞINA VE MÜDAFAASINA YÖNELİK METİNLER 251

1. 10. (16.) Asırda Şîa Dışındaki Sûfî Geleneğe Yönelik Eleştiriler **253**
2. 11. (17.) Asırda Eleştirilerin Şiî Sûfîlere Yönelmesi ve Sûfîlerin Müdafaası **258**
   2.1. Tasavvufla İlgili Ayrışmaya Dair İlk Metinler **258**
      a. Şiî Sûfîlere Karşı Müteşerri Ulema: Şeyh Halhâlî Merkezli Edebiyat **258**
      b. Kummî ile Meclisî Arasında Tasavvufun Menşeine Dair Münazara **266**
      c. Mîrlûhî'nin Takıyye Gereği Müstear İsimle Yazdığı Tasavvuf Reddiyeleri **280**
      d. Müellifi Meçhul veya Nispeti Sorunlu Metinler **286**
      e. Nispeti Tartışmalı Bir Reddiye: *Ḥadīḳatu'ş-Şī'a* **293**
      f. Zikir Konusunda Ayrışmayı Ele Alan Bir Metin: *Durre-yi Fāḫira* **304**
      g. Uzlaştırmaya Yönelik Metinler **307**
   2.2. Kutuplaşmaya Dair Metinler **311**
      2.2.1. 1070 (1660) Sonrası Tasavvuf Reddiyeleri ve Müdafaasına Yönelik Metinler **311**
         a. Kummî'nin Tasavvuf ve Felsefe Karşıtlığında Kurucu Metinleri **316**
         b. Kummî'ye Karşı Tasavvuf Müdafaasına Yönelik Metinler **324**
         c. Müellifi Meçhul, *Redd-i Ṣūfiyye* **343**
         d. Şeyh Ali el-Âmilî, *es-Sihāmu'l-Māriḳa* **346**
         e. Sûfî Babanın Münkir Oğlu: Muhammed Bâkır el-Meclisî ve Tasavvuf Reddiyeleri **350**
         f. Müellifi Meçhul, *İrġāmu'l-Mulḥidīn* **357**
         g. Müellifi Meçhul, *Hidāyetu'l-ʿAvām* **358**

h. Müezzin Horasânî'nin Tasavvuf Müdafaası: *Tuḥfe-i ʿAbbāsī* **360**
i. Hür el-Âmilî, *İṣnā ʿAşeriyye fi'r-Red ʿalā'ṣ-Ṣūfiyye* **363**
j. Müellifi Meçhul, *Munāẓarā-i Ṣūfī ve Mutefaḳḳih* **366**
k. *Risāle der Mezemmet-i Ṣūfiyye* ve Tekfir Fetvaları **370**
l. Müellifi Meçhul: *Suʾâl u Cevâb Derbāre-i Taṣavvuf* **373**
m. Müellifi Meçhul, *Kitābu'l-Erbaʿīn fī Meṭāʿini'l-Mutaṣavvıfe* **377**
n. Tasavvuf Muhalifi Mühtedi Bir Şiî: Alikulu Beg, *Redd-i Cemāʿat-i Ṣûfiyyān* **380**
2.3. Sûfîlere Yönelik Eleştirilerin Bulunduğu Metinler **384**
a. Niʿmetullâh Cezâirî, *Envāru'n-Nuʿmāniyye* **384**
b. Ali b. Şeyh Hüseyin Kerbelâî, *Sirācu's-Sālikīn* **387**

Beşinci Bölüm
TASAVVUF KARŞITLIĞININ MUHARRİK UNSURLARI 391

1. Dinî Temsilde Ortaya Çıkan Krizler **402**
1.1. Gâib İmamın Temsilcileri Medrese Uleması mıdır Yoksa Şeyhler mi? **402**
1.2. Temsilin Fikrî Çerçevesine Dair İnşalar: Nebîlerin/İmamların Varisleri Âlimler midir Yoksa Veliler mi? **412**
2. Şiî Sûfîlerin Sünnî Sûfî Gelenekten Beslenmesi **425**

Altıncı Bölüm
TEMATİK TARTIŞMALAR VE SÛFÎ ŞAHSİYETLERİN MEZHEBÎ AİDİYETLERİ ÜZERİNE İDDİALAR 435

1. Tematik Tartışmalar **437**
1.1. "Sûfî" Kelimesinin Kökenine Dair **437**
1.2. Hankahların/Dergâhların Kuruluşu **439**
1.3. Riyâzet ve Züht **441**
1.3.1. Riyâzetin Kökeni **441**

1.3.2. İmamların Züht Anlayışı **446**
1.3.3. Riyâzetin Tezahürleri: Hayvanî Gıdaları Terk Etme **452**
1.3.4. Riyâzet-Marifet İlişkisi **455**
1.3.4.1. Riyâzet-Marifet İlişkisine Dair Hadisler **463**
1.3.4.2. Dinî Yükümlülüklerin Sâkıt Olması **469**
1.4. Zikir **477**
1.4.1. Zikrin Kökeni **479**
1.4.2. Zikir Halkasının Meşruiyeti **484**
1.4.3. Cehrî Zikir-Hafî Zikir **486**
2. Sûfî Şahsiyetlerin Mezhebî Aidiyetleri Üzerine İddialar **491**
2.1. Şiîliği Yeniden Tanımlama veya Tarihi Şiîleştirme Aracı Olarak Takıyye **492**
2.2. Hallâc-ı Mansûr Merkezli Tartışmalar **502**
2.3. Ferîdüddin Attâr **510**
2.4. İbnü'l-Arabî **513**
2.4.1. İbnü'l-Arabî: Ehl-i Beyt Sevdalısı Bir Şiî **517**
2.4.2. İbnü'l-Arabî: Sünnî, Zındık, Mülhit **524**
2.5. Mevlânâ **529**
2.5.1. Mevlânâ: Samimi Bir Şiî **530**
2.5.2. Mevlânâ: Mutaassıp Sünnî ve Zındık **537**
2.6. Şeyh Safiyyüddin-i Erdebîlî **545**
2.6.1. Şeyh Safiyyüddin-i Erdebîlî: Takıyyeci Şiî Sûfî **545**
2.6.2. Şeyh Safiyyüddin-i Erdebîlî: Takıyyeci Tasavvuf Muhalifi Şiî **551**

Sonuç 557
Kaynaklar 561
Ekler 599
Dizin 609